

МИРОСЛАВА ВОВК

(Київ)

**НАУКОВО-ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
М. МАКСИМОВИЧА У СТАНОВЛЕННІ
УКРАЇНСЬКОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ**

Аналізується науково-фольклористична та педагогічна діяльність першого ректора Університету Святого Володимира Михайла Максимовича як засновника академічної та університетської фольклористики на українських теренах. Розглядаються найвагоміші досягнення вченого-педагога: науково-методологічні результати дослідження фольклорної традиції, їх впровадження у професійну підготовку студентів-словесників.

***Ключові слова:** Михайло Максимович, українська фольклористика, філологічна освіта, класичний університет, маніфест української фольклористики.*

У сучасному освітньому просторі активізуються проблеми, пов'язані з переосмисленням досягнень відомих педагогів-практиків, науковців у контексті визначення фундаментальних досягнень вітчизняної наукової та педагогічної думки. Аналіз цих історико-педагогічних аспектів становлення освіти в Україні, окремих науково-освітніх напрямів зумовлені необхідністю підготовки конкурентоспроможних фахівців в умовах трансформаційних процесів в освітній практиці. Тому врахування педагогічного досвіду підготовки спеціалістів, результатів наукових пошуків вчених-педагогів, їх практичного досвіду впливу на студентську молодь лише сприятимуть професійному самовдосконаленню, кристалізації аксіологічно спрямованих світоглядних прагнень, національно-свідомої життєвої позиції.

В історії становлення української фольклористики як науково-освітньої галузі наявні знаменні події, які кардинально вплинули на процес кристалізації її теоретико-методологічних основ, диференційовану розгалуженість проблематики наукового аналізу, наповнення змісту вивчення народної словесності в освітньому середовищі. Подією такого

переломного значення щодо формування фундаментальних науково-дослідницьких та педагогічних засад у фольклористичному дискурсі стало призначення від початку заснування Київського університету його першим ректором, завідувачем кафедри російської словесності, професором російської словесності Михайла Максимовича (1804 – 1873). З його ім'ям пов'язаний логічний трансформаційний процес переходу від власне збиральницької стадії пошуків у фольклорній царині, від перших наукових спроб осмислення уснопоетичної культурної традиції, від дисперсних зацікавлень фольклором з боку викладачів університетів (насамперед Харківського) до системного дослідження фольклорного етнічного фонду у напрямі обґрунтованого розгалуження проблематики аналізу фольклорних текстів, а також визначення змісту, методів і прийомів ретрансляції наукових знань у педагогічному середовищі, власне в університетських умовах. Науково-дослідницька і педагогічна діяльність М. Максимовича стала продуктивною стадією становлення вітчизняної теоретичної фольклористики та університетських традицій фольклористичної освіти, які й на сьогодні є фундаментальними у «київському» фольклористичному університетському осередку зокрема та у класичних вишах України загалом.

Наукові, педагогічні досягнення М. Максимовича у багатоаспектному вимірі стала об'єктом дослідження багатьох учених у різні періоди: В. Шульгіна, О. Огоновського, М. Грушевського, Л. Білецького, М. Азадовського, Б. Кирдана, Р. Кирчіва, Я. Гарасима, В. Короткого, С. Біленького, О. Івановської, В. Федас та багатьох інших. Однак на сьогодні потребує узагальнених оцінок науково-, педагогічно-фольклористична діяльність вченого-педагога у контексті становлення університетської фольклористики, зокрема «київського» фольклористичного осередку, у зв'язку з необхідністю дослідження фундаментальних досягнень вітчизняної науки і педагогічної практики, що і є **метою статті**.

З 1834 р. в Київському університеті (Університеті Святого Володимира) почала функціонувати **кафедра російської**

словесності історико-філологічного відділення філософського факультету. З часу заснування навчального закладу кафедру очолив Михайло Максимович. Саме завдяки йому «кафедра стала потужним осередком культурного життя (М. Максимович започаткував перший у Києві історико-літературний періодичний журн. «Киевлянин»), одним із центрів філологічної науки (відомо, що до М. Максимовича із особливою повагою ставилися О. Пушкін, П. Вяземський, В. Жуковський, М. Гоголь, шануючий його талант дослідника), колискою подальших філологічних шкіл Київського університету» [4].

Від початку діяльність кафедри активізувалась завдяки творчим зусиллям, науковим устремлінням її першого завідувача, діяльність якого спрямовувалась на вивчення, збирання, ґрунтовний аналіз фольклорних та літературних текстів. Цитуючи М. Грушевського, сучасний авторитетний у фольклористичному науковому середовищі дослідник Р. Кирчів зауважив, що «доручену цьому вченому кафедрі російської словесності він перетворив на кафедру українознавства» [8, с. 52].

Свідоме зацікавлення українською усною народною творчістю М. Максимовича зародилось в дитячо-юнацький період, «вже з дитячий і юних років він виніс живий інтерес до народної традиційної культури, який не покидав його в роки університетських студій і пізніше» [8, с. 46-59].

Сучасники оцінюють посадове призначення педагога-фольклориста у контексті його фольклористичних зацікавлень як «здійснення бажання вченого повернутися в Україну (до того займав посаду професора ботаніки у Московському університеті), туди, де, за його словами, були «земля і небо його предків». Він пов'язував з цим переїздом і надію глибше займатися українським фольклором. Про це він згадує і в передмові збірника 1834 р. («Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем») [8, с. 51].

Знаковість цієї події можна пояснити тим, що «якщо Максимович не був би призначений на кафедру російської словесності, він ніколи не став би

символічним засновником новочасних українських студій, навіть незважаючи на свої збірки українських пісень. Вони були лише його хобі, і могли б так ним і лишитись... І лише призначення його на кафедру словесності надало новоспеченому словесникові необхідну професійну базу і слухацьку аудиторію [9, с. 124-125]. Цей факт можна пояснити можливістю спілкування зі студентською аудиторією, ретрансляцією власних наукових здобутків у навчальний процес.

1827 р. М. Максимович видав збірник «Малорусские песни». Це була унікальна подія в історії української фольклористики. У фольклористичному науково-освітньому середовищі відомо, що М. Грушевський «Предисловіе» до цього видання назвав «маніфестом української фольклористики». Сучасний вчений-фольклорист Я. Гарасим обґрунтовано вважає, що ця передмова є маніфестом культурно-історичної школи в українській фольклористиці, а «ідеї цієї наукової школи, які в афористичній формі та з енергією упевненості висловив М. Максимович, не народилися в один день. Вони на стадії ферментації давали про себе знати якоюсь мірою раніше» [2, с. 23]. Дослідник виокремив 4 сутнісні константи, викладені у передмові, які вплинули на подальший розвиток фольклористики як науково-освітньої галузі на українських теренах:

- 1) концепція історизму усної словесності (історизм виявляється у М. Максимовича у потрактуванні пісень як «пам'ятників»). Вони виражають народність (національність) і відображають повір'я, звичаї, події дійсності);
- 2) концепція національної самобутності (включає в себе дослідження національної ментальності і зумовленої нею художньої специфіки фольклору. М. Максимович змалював картину ментальності українця неодноманітну, спостеріг у психіці його енергію, яка зумовила відповідний характер такої експресивної нашої народної творчості);

- 3) концепція художньої специфіки фольклору (художню характерність усної народної творчості М. Максимович мислить у тісному зв'язку з національною ментальністю її носія. Динамізм, енергія, здатність до поривів пристрасті в характері українця позначилися на такій істотній категорії поетики, як викладова форма твору);
- 4) концепція зв'язку фольклору та літератури (увагу до народних пісень М. Максимович обґрунтовує намірами оновити літературну поезію її зв'язком зі словесністю, яка виросла на рідному ґрунті, тобто з усною народною поезією. Він сподівається, що звернення до народних джерел сприятиме національній самобутності літератури) [2, с. 25-28].

Дослідниця науково-теоретичних засад фольклористичної діяльності М. Максимовича В. Федас слушно стверджує, що «з виходом збірника 1827 р. українська фольклористика розпочала рух у напрямку формування концептуальних засад та фундаментальних методологічних позицій» [11, с. 6].

1834 р. вийшов друком збірник «Украинскиенародныепесни», в якому М. Максимович, на думку російського педагога-фольклориста Б. Кирдана, вперше виклав справжню програму збирання пісенних жанрів українського фольклору, яка багато в чому задовольняє і сучасні вимоги науки. При її складанні М. Максимович, безсумнівно, використовував власний досвід семилітнього записування українських народних пісень» [7, с. 63].

Повертаючись до історії призначення М. Максимовича на посаді професора російської словесності, завідувача відповідної кафедри, варто зазначити, що вчений-педагог «перейнявся ідеєю відродження в Києві наукового життя, заснування тут археографічної комісії, дослідної роботи, сам занурився у дослідження старожитностей, історії, літератури, мови України, своїми блискучими університетськими лекціями намагався зацікавити і залучити до цієї праці талановиту молодь» [8, с. 52].

За спогадами проф. В. Шульгіна, автора першої історії Київського університету, дисципліна «російська словесність» викладалась трьома викладачами: спочатку ординарний професор М. Максимович викладав один, а з 1836 р. за допомогою ад'юнктів М. Голубкова, а потім В. Крассова. Проф. М. Максимович постійно викладав студентам історію російської словесності за своїми записами, які складав на основі власне пам'яток вітчизняної словесності. З особливою любов'ю зупинявся на творах великоросійської та південно-російської народної поезії і на «Слові о полку Ігоревім». Крім того, з 1836 – 1837 рр. він викладав спочатку три, а потім півтори години на тиждень критичне читання зразкових російських письменників, для розбору творів студентів на задані або ними самими обрані теми, і нарешті для занять казеннокоштных студентів в читанні лекцій з різних дисциплін [12, с. 121-122].

До 1840 р. він викладав історію російської словесності, критичне читання зразкових російських авторів, розбір студентських творів, правила літературної критики, теорію поезії, практичні вправи у творах, у критиці та усному тлумаченні. Після перерви у кілька років вже протягом 1843 – 1845 рр. читав курси історії російської словесності, критику зразкових російських авторів. У цей останній період перебування в університеті йому допомагав ад'юнкт М. Костир.

У другій половині 1830 – 1840-х рр. М. Максимович здобув авторитет в університетському середовищі та у колі інтелігенції на українських теренах, виконуючу між ними певну об'єднуючу роль. Вагомим чинником такого ставлення до вченого-педагога були його особистісні якості, що виявлялись у повазі до особистості студента, прагненні сформувати у ньому естетичне сприйняття художнього, зокрема фольклорного, слова, а також педагогічна майстерність, у якій домінувало емоційне викладання дисциплін над планомірним викладом навчальної інформації. Його студент, у майбутньому викладач Київського університету В. Шульгін з цього приводу зауважив: «Як викладач, наділений живим одухотвореним мовленням, він захоплював

університетську молодь. Позитивних знань із лекцій його студенти виносили мало, але такими лекціями, як наприклад, незабутні лекції про народну поезію і «Слово о полку Ігоревім», і його чудові критичні розбори авторів, він умів привити слухачам любов до прекрасного і впливати на естетичний розвиток молодих людей. В цьому і полягає велика заслуга М. Максимовича для молодого університету, більш плідна і той час така більш необхідна, ніж масштабна, але суха ерудиція» [12, с. 122].

В основі змісту викладання російської словесності М. Максимовичем були покладені філософські ідеї Шеллінга і ФранцаБаадера, згідно з якими він «визнав історію як основну науку в цілій філософській системі і внаслідок цього почав вивчати історію та фольклорні джерела, оскільки саме в народних піснях персоніфікувалася суспільна свідомість («дух» народу). Через це історія кожного народу мала бути самостійною, без копіювання інших» [9, с. 126].

Свідченням втілення його фольклористичних наукових ідей у викладацькій діяльності є праці: вступна лекція «О значении и происхождении человеческого слова» (надрукована в Журналі міністерства народної освіти (1834)) та «История древней русской словесности» (1839, але, на жаль, вчений-педагог підготував лише першу її частину).

Свою вступну лекцію «О значении и происхождении человеческого слова» Максимович прочитав 1 вересня 1834 р. За тодішньою модою вступній лекції професор надавав особливого значення... Цей перший київський виклад Максимовича став переломним у його науковій біографії. Він виголошує програмову для гуманітарного дискурсу промову, символічно відкриваючи нову сторінку у своєму житті [9, с. 152].

У вступних лекціях до історії словесності відкривається теоретико-методологічна основа, дефініції, засади цілого курсу. В. Короткий, С. Біленький окреслили окремі засадничі положення дисципліни «російська словесність»:

- словесність належить не одній особі (як твір), а всьому народу. Словесність спів мірна з життям народу, складає його потребу і наявна у кожного народу. Подібно до життя народу, словесність буває різних ступенів, з різними особливостями: один народ виражає одне, інший – інше. Тому можна судити про ступінь розвитку власного внутрішнього життя народу, його значущість в історії людства;

- словесність за характером матеріалу має три складові: «пам'ятність», «изустність», «писемність»;

- «словесність» охоплює як усне слово, так і писане, тоді як «література» – лише писане [9, с. 170-172].

У цих початкових лекціях Максимович виступив як представник романтизму, спадкоємець німецької класичної філософії, зокрема поглядів Гердера на народність, мову і словесність: мова (словесність) як вираження душі народу, вроджена якість, індивідуальна в кожного народу. Такі тези мали вирішальне значення для розвитку «українських студій»... Він схематизував історію словесності в широкому суспільному контексті, а також зумів простежити самотній український чинник у східноєвропейській історії... більше того, в одній із лекцій Максимович ствердив наявність окремої «южнорусской» (або малоросійської) мови, що відносилась ним до східної галузі слов'янських мов і була проміжною між «руською» і польською мовами [9, с. 172-174].

М. Грушевський вважав, що «Историядревнейрусскойсловесности» – це не дуже вдалий перший дебют, але від неї «веде свою історію наша дисципліна» [3, с. 47]. Однак зазначена розвідка М. Максимовича стала поштовхом до написання наукових студій «над новим українським письменством. Початок в «Молодику» 1844 р. «В замітках о руській літературі» Вагилевича і «Трьох вступительнихпреподаваніях» Головацького (1848 – 1849) подано перші спроби загального огляду українського письменства...» [3, с. 48].

1839 р. М. Максимович видав першу частину «Историидревнейрусскойсловесности». Це була спроба розробити курс історії руської літератури. На думку, Л. Білецького, в цьому курсі вчений «цілком стоїть на культурно-історичному становищі й будує його у зв'язку з історією мови в дусі теорії Грімма. Тут літературу він визначає так: «Іменем словесності визначають цілокупність пам'яток, де виявилась душа й життя народу за допомогою мови, усно або писано; тут також учений розрізняє усну поезію й називає її словесністю, писану, яку зве «сочиненіями» (творами)» [1, с. 82].

Л. Білецький, здійснивши першу спробу ґрунтовного аналізу літературно-критичних наукових шкіл в українському науковому дискурсі, вважав, що як перед професором Київського університету перед М. Максимовичем «розкривається широке поле наукової праці з історії літератури, переважно української. І на цьому становищі перше, що наш учений опрацьовує, це найвидатніший український твір «Слово о полку Ігоревім» [1, с. 78].

Переклад М. Максимовичем цінної пам'ятки «Песнь о Полку Игореве» та його розвідка «К объяснению и истории Слова о Полку Игореве» засвідчують глибоко методологічний підхід вченого-педагога до аналізу давньоруського твору. Очевидно, його міркування з приводу інтерпретації художньо-естетичного, образного виміру «Слова...» мали місце у змісті дисциплін з російської словесності, історії російської словесності.

Л. Білецький аналізує тривимірну структуру праці М. Максимовича «К объяснению и истории Слова о Полку Игореве»:

1) у першій частині «з'ясувавши історію праць над цим твором, сконстатувавши найрізноманітніші проблеми, які вчені вже були поставили, але не вирішили остаточно, проф. Максимович цілком логічно переходить до вирішення найспішнішої справи – справи оригінальності і давності «Слова»... Текст «Слова» після аналізу нашого вченого свідчить про те, що

цей твір є виявом тодішньої, з одного боку, літературної поезії, а з другого – народної поетичної творчості»;

2) «у другій частині вчений підходить до з'ясування світогляду, і тих поетичних рефлексів автора «Слова», що ховаються в його пісні... Великою кількістю паралелей із української народної поезії, переконує (Максимович) нас, що ці моменти автор розгорнув лише в душі нашої народної пісні...»;

3) «третья частина студії – видатний для того часу аналіз вислову у «Слові» й поетичної мови, цебто вчений аналізує поетичні засоби малювання... Вчений розглядає різні типи порівнянь у «Слові» й доказує їх народність на основі великої кількості прикладів із української народної поезії... Далі автор з'ясовує народно-поетичну символіку..., переходить до з'ясування форми «Слова»...» [1, с. 78-80].

Фольклористична проблематика, аналіз давніх пам'яток, літературних текстів, дослідження мовознавчих питань, виявлення народної основи української мови стали об'єктом аналітичних студій М. Максимовича – розвідок і статей («К истории малорусского языка», «О народной исторической поэзии в древней Руси», «Книжная старина южнорусская», «Начатки русской филологии»), які, як вважав історик української літератури О. Огоновський наприкінці ХІХ ст., «служать тепер засновком до дальших студій філологічних, історичних, археологічних і етнографічних, і в великій часті заявляють чималу стійність літературну» [10, с. 45].

М. Максимович скеровував наукову-дослідницьку роботу студентів. У галузі дослідження усної народної творчості здійснювали перші наукові пошуки більше 60 студентів під керівництвом ученого-фольклориста. За спогадами студентів залишається фактом, що окремі студентські роботи під керівництвом М. Максимовича свідчать про особливий інтерес «до вивчення минулого Малоросії, пронизані глибокими симпатіями до народу і традиціям України, вираженими у народних малоросійських думах і піснях» [5, с. 157]. Саме в

цьому полягає майстерність М. Максимовича-педагога як знавця давнини і пристрасного збирача народних пісень, який власним прикладом впливав на наукові пошуки своїх слухачів. Підтвердженням стимулювання дослідницьких, літературних (на фольклорній основі, що засвідчує порушення проблеми фольклоризму художнього слова!) є вірш, написаний студентом Пильчиковим «Україна», поетика, стилістична специфіка, образотворення якого має виразну «від фольклорну» генезу [5, с. 158].

Про останній період педагогічної діяльності наявні достатньо суперечливі спогади (початок 1840-х рр.): «Наш словесник еще более отстал от науки и конечно не мог удовлетворить любознательности своих слушателей, затронутой чтением Костиря (Микола Трохимович, молодий викладач російської словесності, був свого часу ад'юнктом М. Максимовича). Читал же он свои лекции по своей печатной книжке слово в слово, прерывая по кременам скучное до тошноты переосмысление писателей духовного чина рассказами о своем знакомстве с Пушкиным, Гоголем, Иннокентием и др. знаменитостями да жесточенными нападками на барона Брамбеуса» [5, с. 242].

У цей період зачинатель перших науково-фольклористичних первнів М. Максимович познайомився з М. Костомаровим. Останній згадує про вченого-педагога як про людину «невеликої вченості, але дуже розумного і безпристрасного в тих питаннях, які були йому добре знайомі. Бесіди з ним були загалом приємні і взагалі не давали приводу сформулювати такий вирок, яким його вже після смерті так несправедливо пригостив Куліш, який мав через особистісне своє ставлення найменше право накласти на нього сіру пляму бездарності» [5, с. 249-250].

Підсумовуючи, варто зауважити, що з М. Максимовичем пов'язаний недовготривалий, але знаковий період становлення університетської фольклористики на українських теренах. Можливо, не надто професійно з позицій сучасників, але ґрунтовно, послідовно вчений-педагог «розробляв

історичні просторово-часові параметри її предметного поля, утверджував наукові засади праці на цьому полі» [8, с. 57-58], відповідно ретранслював результати власних наукових пошуків у зміст філологічних дисциплін, виявляючи професійну майстерність у педагогічній царині, спрямовував студентську молодь на дослідження фольклорного пласту культури.

Дослідниця науково-теоретичних засад фольклористичної діяльності М. Максимовича В. Федас обґрунтовує значення його доробку як теоретико-методологічного фундаменту української фольклористики у контексті світової науки» [11, с. 6]. О. Івановська, яскравий представник «київського» університетського фольклористичного осередку, прослідковує значення педагога-ученого як основоположника української фольклористики, фольклористичної школи в Київському університеті, а також підкреслює, що праці, педагогічна діяльність М. Максимовича «спонукали українське студентство до активних пошуків та пропаганди творів фольклору, історичного епосу, пов'язаного із найяскравішими сторінками національного визволення, створення у ХІХ ст. українських шкіл для молоді та старшого загалу, а пізніше – об'єднати під егідою П.П. Чубинського у Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства» [6, с. 9].

У історії розвитку фольклористичної освіти, формування змісту вивчення народної словесності в університетах науково-методологічна і педагогічна фольклористична діяльність М. Максимовича послугувала активізації введення фольклорної проблематики у зміст навчальних дисциплін, особливого інтересу до науково-дослідницької роботи студентської молоді. Його праці, науковий авторитет сприяв заснуванню на західноукраїнських землях першої кафедри української словесності у Львівському університеті 1848 р. під проводом Я. Головацького. Подальшого дослідження потребує питання вивчення досягнень науково-педагогічної фольклористичної діяльності М. Максимовича у змісті дисциплін фольклористичного, літературознавчого циклів у класичних та педагогічних університетах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Білецький Леонід. – Репр. вид. (Прага, 1925). – К.: «Либідь», 1998. – 408 с.
2. Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Я. Гарасим. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – 144с.
3. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т 9 кн. – Т. 1. / Упоряд. В.В. Яременко; Авт. передм. П.П. Кононенко; Прим. Л.Ф. Дунаєвської. – К.: Либідь, 392 с. («Літературні пам'ятки України»).
4. Енциклопедія Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://wiki.univ.kiev.ua/index.php>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. З іменем Св. Володимира: У 2 кн. Кн. 1 / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. – К.: Заповіт, 1994. – 398 с.
6. Івановська О.П. Традиції фольклористичної наукової школи Шевченкового університету / Олена Івановська // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 33. – Ч. 2. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – 39 с. – С. 9-13.
7. Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б.П. Кирдан. – М.: Наука, 1974. – 280 с.
8. Кирчів Р. Маніфест української фольклористики / Роман Кирчів // Народна творчість та етнографія. – 2008. – №6. – С. 51-63.
9. Короткий В.А., Біленький С.Г. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття / В.А. Короткий, С.Г. Біленький. – К.: ВЦ «Київський ун-т», 1999. – 388 с.
10. Огоновський О. Історія літератури руської [української]. Ч. I (XI – XVIIIвк). – Львів, 1887; Ч. IV(Етнографія). – Львів, 1894. // Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1992. – 244 с.
11. Федас В.В. Науково-теоретичні засади фольклористичної діяльності Михайла Максимовича / В.В. Федас // Автореф. дис. ... канд. Філол. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
12. Шульгин В. История Университета Св. Владимира (соч. Виталия Шульгина; сост. В. Короткий). – Репр. изд. – К.: Лыбидь, 2010. – 280 с.: илл., портр.